

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ “ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ ВА
МУАММОЛАРИ” ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

НОРМУРЗАЕВ УМИД ХОЛМУРЗАЕВИЧ

**СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ
САМАРАДОРЛИГИ: НАЗАРИЯ,
МЕТОДОЛОГИЯ ВА АМАЛИЁТ**

МОНОГРАФИЯ

Тошкент – 2023 йил

и.ф.д. У.Х.Нормурзаев. Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги: назария, методология ва амалиёт. Монография. Т.: «IQTISODIYOT»- 2023. 242 бет.

УДК: 336.2

КБК: 65.261.4

и.ф.д., профессор Калонов Мухиддин Бахриддинович умумий тахрири остида чоп этилган.

Такризчилар:

С.К.Худойкулов

Ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий ишлар бўйича биринчи проректори, и.ф.д, профессор

А.М. Кодиров

“Ишлаб чиқариш кучларини рационал жойлаштириш ва ҳудудларни комплекс ривожлантириш” сектор мудири, и.ф.д., профессор.

Мамлакатимизда солиқ тизимини такомиллаштириш ҳамда соддалаштириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилди. Шунга кўра, иқтисодиётда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар йиғилувчанлигининг зарур даражасини таъминлаш, солиқ соҳасида имтиёзлар беришнинг мезон ва механизмларини такомиллаштириш, имтиёз ва преференциялар берилиши натижасида номутаносибликлар пайдо бўлиши, рақобат мухитининг ўзгариши амалга ошириб келинмоқда.

Дунё амалиётида иқтисодиётидаги глобаллашув жараёнида солиқ имтиёзларини бошқариш механизми уларнинг самарадорлигини доимий мониторинг қилишни, тақдим этиш ва бекор қилиш шартларини киритиш ҳамда ўзгартириш тўғрисидаги қарорларни услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни, бюджетда солиқ тушумларини доимий равишда келиб тушишини таъминлаш нуқтаи назаридан аниқ механизмларидан фойдаланиш имкониятларини ҳам яратади.

Мазкур монографиядан барча иқтисодий йўналиш ва мутахассисликларда таълим олаётган талабалар ҳамда магистрантлар, солиқ тизимида фаолият юритаётган солиқ хизмати органларига ҳамда шу йўналишда илмий изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин.

Монография Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази Илмий кенгашининг 2022 йил 19 декабрдаги 11/5-сон қарори билан чоп этишга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	4
I БОБ СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ҲАМДА НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ	6
1.1-§. Солиқ имтиёзларининг юзага келиш эволюцияси ва унинг иқтисодий моҳияти.....	6
1.2-§. Иқтисодиётни тартибга солишда солиқ имтиёзларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда хориж тажрибаси.....	21
1.3-§. Ўзбекистон Республикасида солиқ имтиёзларининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш масалалари.....	37
II БОБ СОЛИҚ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИДАН Фойдаланишни тартибга солиш муаммолари	66
2.1-§. Фойда, мол-мулк ва ер солиқлари бўйича имтиёзларни самарадорлиги тахлили механизми ва ўзгариш тенденциялари.....	66
2.2-§. Рақобатбардош ишлаб чиқаришни рағбатлантириш тизимини шакллантиришда қўшилган қиймат солиғи бўйича имтиёзларни тартибга солиш.....	91
2.3-§. Эркин иқтисодий зоналарда фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи субъектларига солиқ имтиёзлари беришнинг хусусиятлари.....	101
III БОБ СОЛИҚЛАР ТЎЛАШ ҲАМДА ОРТИҚЧА ТЎЛОВЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИДАН Фойдаланишнинг самарадорлиги	113
3.1-§. Иқтисодиёт тармоқларга молиявий ахволини яхшилаш инқироз ҳолатларини юмшатиш бўйича солиқларни бўлиб тўлашни такомиллаштириш йўллари.....	113
3.2-§. Инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш учун берилган солиқ имтиёзлари ва уларни баҳолаш механизми.....	135
3.3-§. Солиқ тўловчилар томонидан солиқ имтиёзларини тўғри самарали фойдаланиш назоратининг натижавий амалиёти.....	150
IV БОБ ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИ САМАРАДОР- ЛИГИНИ БАҲОЛАШ МЕТОДИКАСИ ВА АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	169
4.1-§. Солиқ имтиёзлари ҳисобини юритиш тартибини янада такомиллаштириш ҳамда имтиёзларидан фойдаланишнинг самарадорлигини баҳолаш методикаси.....	169
4.2-§. Ўзбекистон Республикасида солиқ имтиёзлари иқтисодий самарадорлигини эконометрик моделлаштириш орқали баҳолаш йўналишлари.....	199
4.3-§. Пандемиянинг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш, иқтисодиёт тармоқларини қўллаб-қувватлаш йўллари.....	205
ХУЛОСА	224
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	228

КИРИШ

Жаҳонда солиқ имтиёзлари йирик ва кичик корхоналар, хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ҳамда жисмоний шахсларнинг реал даромадларини давлат томонидан тартибга солишнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади. “Мисли кўрилмаган талаб ва таклиф зарбаларига қарамасдан, дунёнинг кўплаб ҳукуматлари курашаётган корхоналарни кўллаб-қувватлаш ва хусусий сектор ўсишини рағбатлантириш учун солиқ имтиёзлари пакетларини тақдим этмоқда”¹. Бугунги кунда солиқ имтиёзларининг самарадорлигини аниқлаш, унинг давлат бюджетига ва фискал сиёсатига таъсирини баҳолаш каби масалаларнинг мавжудлиги ушбу соҳани такомиллаштиришни ва илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишни талаб этади.

Жаҳонда солиқ имтиёзларига бандликни ошириш, капитал ўтказмалари сонининг кўпайиши, илмий тадқиқотлар ва технологияларни ривожлантириш, шунингдек, кам ривожланган ҳудудларни яхшилаш учун таъсири этувчи афзаллик сифатида қаралади. Бугунги кунда солиқ имтиёзлари концепциясини аниқлаш ва имтиёзлар самарадорлигини баҳолаш билан боғлиқ масалалар, фискал сиёсатининг солиқ йўналиши ва давлатнинг ижтимоий юкини камайтириш учун дастак сифатида солиқларнинг тартибга солиш функцияси, солиқ имтиёзларини таҳлил қилиш, уларни тизимлаштириш, самарадорликни баҳолаш ва оптималлаштириш

---

¹ Taxing Times: The Role of Investment Incentives in Economic Recovery and Growth. May 27, 2021. <https://www.worldbank.org/en/events/2021/05/05/taxing-times-the-role-of-incentives-in-economic-recovery-and-growth>

бўйича илмий-тадқиқотлар олиб бориш устувор йўналишлардан ҳисобланади.

Мамлакатимизда солиқ соҳасини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, солиқ ва йиғимларнинг йиғилувчанлигини ошириш ҳамда имтиёзларни тақдим қилиш борасидаги муаммоларнинг мавжудлиги солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштиришни тақозо қилмоқда. “Миллий иқтисодиётни ривожлантириш, солиқ соҳасида қўшилган қиймат солиғини амалдаги 15 фоиздан 12 фоизгача, телекоммуникация, банк ва молия каби соҳаларда фойда солиғини амалдаги 20 фоиздан 15 фоизгача тушириш ҳамда хизмат соҳасидаги тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш мақсадида, янгидан ташкил этиладиган савдо комплекслари ва меҳмонхоналар учун мол-мулк солиғи ва ер солиғи бўйича имтиёзлар бериш”² каби вазифалар белгилаб берилди. Мазкур вазифаларнинг муваффақиятли ижроси мамлакатимизда солиқ имтиёзларини самарали усулларни жорий қилиш, солиқ имтиёзларини адолатлилик тамойилига асослаб ишлаб чиқиш ва уни амалиётга татбиқ этиш борасидаги илмий-тадқиқотлар кўламини янада кенгайтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

---

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

I БОБ. СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ҲАМДА НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

1.1-§. Солиқ имтиёзларининг юзага келиш эволюцияси ва унинг иқтисодий моҳияти

Давлат солиқларни жорий этиш орқали иқтисодиётни тартибга солиши ва шу билан бирга мамлакатдаги мавжуд мураккаб иқтисодий ҳолатни, шунингдек, ижтимоий ва сиёсий хусусиятларни тўғри акс эттиргани ҳолда, солиқ имтиёзларини бериш орқали тадбиркорларнинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга, миллий ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, корхоналарнинг молиявий барқарорлигини оширишга имконият яратади.

Солиққа тортиш узок тарихга эга бўлсада, қадимги дунёда нисбатан унчалик катта бўлмаган роль ўйнаган. Юнонистон ва Римда истеъмол солиқлари ундирилган. Тарифлар - импорт қилинадиган товарларга солинадиган солиқлар кўпинча даромадларни ишлаб чиқаришда ички актсизларга қараганда анча муҳим эди. Уруш даврида қўшимча маблағ тўплаш воситаси сифатида мулкка солиқлар вақтинча ўрнатилган. Узок вақт давомида бу солиқлар кўчмас мулк билан чегараланган бўлса, кейинчалик улар бошқа активларга ҳам қўлланилган. Кейинчалик кўчмас мулк билан боғлиқ операциялар ҳам солиққа тортилди. Юнонистонда эркин фуқаролар қуллардан фарқли солиқ мажбуриятларига эга эдилар ва Рим империясининг солиқ қонунлари фуқаролар ва босиб олинган худудлар аҳолиси ўртасида фарқланарди.

Буюк давлатчиликка асос солган Амир Темурнинг давлатида ҳам солиқларнинг аҳамияти юқори бўлган ва бу ўзига хос қонунлар билан тартибга солинган. Амир Темур тузукларида “Солиқлар давлатнинг иқтисодий таянчи ва намоён бўлишидир”³ деб таъкидланган.

Агар Темур тузукларида берилган солиққа тортиш тамойилларига назар ташлайдиган бўлсак, уларнинг асосини ҳам солиққа тортишда бериладиган имтиёзлар эгаллайди. Унга мувофиқ, солиқ тўловчилардан солиқларни аралаш

---

³“Темур тузуклари”. Тошкент. 1993 йил. 98-бет.

ундириш солиқ сиёсатининг диққат марказида туради. “Темур тузукларида” келтирилишича: “Кимки бирон саҳрони обод қилса ёки полиз қилса, ёки бирон боғ кўкартирса ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, иккинчи йили раият ўз розилиги билан берганини олсинлар, учинчи йили эса солиқ қонун-қонидасига мувофиқ хирож йиғилсин”.⁴ Бундан кўринадикки, солиқлардан бериладиган имтиёзлар бевосита давлатни (хазинани) иқтисодий қудратига боғлиқлиги, унда солиқ имтиёзлари билан бюджет (хазина) даромадларини шакллантиришнинг ўзаро боғлиқлиги акс эттирилади.

Ҳозирги кунда солиқ имтиёзлари олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг муҳим таркибий қисмидир. У бозор инқирозларини текислаш ва ижобий бозор ташқи таъсирини яратадиган инвестицияларни рағбатлантириш учун ишлатилиши мумкин. Солиқ имтиёзлари ёрдамида ташкилотларнинг инвестиция ва инновацион фаоллик даражасини тартибга солиш, шунингдек, аҳоли бандлигини оширишни рағбатлантириш мумкин. Давлат янги маҳаллий ва хорижий инвестицияларни, инновацияларни рағбатлантириш ва солиқ харажатлари миқдорини тартибга солиш учун инвестиция муҳитини яхшилашдаги ролини ҳисобга олиши керак. Шундай қилиб, солиқни рағбатлантириш воситаларига, шунингдек, уларнинг самарадорлигини баҳолашга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Иқтисодиёт тармоқларида ўсишни рағбатлантиришнинг солиқ воситаларини шакллантиришда самарали солиқ маъмуриятчилиги ҳам муҳим роль ўйнайди, бу орқали солиқ тизимининг барқарорлиги таъминланади. Тизимни такомиллаштириш солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни йиғиш устидан маъмурият ва назорат қилиш мамлакат бюджет тизими даромадларни оширади.

Солиққа тортишнинг дастлабки назарий тушунчалари классик мактаб таълимотига бориб тақалади, унинг вакиллари солиқлар ва уларнинг давлат томонидан тартибга солишдаги ўрни ҳақида фундаментал ғояларни берганлар.

---

⁴ “Темур тузуклари”. Тошкент. 1993 йил. 98-бет.

Классик мактаб босқичида В.Петтининг солиқ юкининг катталиги бевосита давлат функцияларига боғлиқлиги ҳақидаги ғоялари, шунингдек Д.Рикардонинг солиққа тортишнинг асосий манбаи сифатида капиталистик фойда тушунчаси ҳақидаги ғоялари ўз ҳиссасини кўшди⁵. Бироқ солиқларнинг рағбатлантирувчи ва тартибга солувчи функциялари доирасида такрор ишлаб чиқариш жараёни ва солиқ тизими ўртасидаги муносабатлар биринчи марта Ф.Каене томонидан ўз асарларида кўриб чиқилди. Кейинчалик классик мактаб вакили А.Смит солиққа тортиш тамойилларини шакллантирди, унга кўра солиққа тортишнинг элементлари аниқ белгиланиши, солиқ солиш адолатли ва тўлаш учун қулай бўлиши керак⁶ деб таъкидлаган. Классик солиқлар назарияси вакилларининг талқинида солиққа тортиш зарурияти биринчи навбатда давлат ва миллат тараққиётини таъминлаш билан изоҳланади, чунки солиқлар давлатнинг асосий даромади бўлиб, иқтисодий тартибга солиш вазифасини бажармаслиги керак.

Классик мактабдан кейин солиқ назариясининг ривожланиши турли йўналишларда амалга оширилди. Жумладан, марксистик иқтисодий назарияда солиқ тизими муқаррар равишда майда ер мулкининг қашшоқлашишига олиб келади, деб ҳисобланган⁷. Неоклассик назария вакиллари, шунингдек, солиқларнинг классик назарияси асосчилари иқтисодий давлат томонидан тартибга солишни чеклаш тарафдори эдилар. А.Пигу давлат бюджети даромадларини тармоқлар ва ҳудудлар ўртасида қайта тақсимлаш, шунингдек солиқлар ва субсидиялар орқали билвосита тартибга солишни таъкидлади⁸.

Иқтисодий тартибга солишда солиқларнинг ролига янгича ёндашувни биринчи марта Кейнс иқтисодий назарияси асосчиси Ж.М. Кейнс илгари сурган бўлиб, у давлат солиқ тизимини ўзгартириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмига ва самарали талабга таъсир кўрсатиши мумкинлигини таъкидлаган. Демак, солиқларнинг камайиши билан ташкилотларнинг соф фойдаси, инвестициялар

---

⁵ Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. 3 ed., London: John Murray. 1821.

⁶ Smith R.P. Defence Expenditure and Economic Growth // Vol. Gleditsch, Nils Petter, Goran Lindgren, Naima Mouhle, Sjoerd Smit and Indra de Soysa. California: Regina Books. 2000.

⁷ Пинская М.Р. Воздействие характера налоговых отношений в государстве на становление налоговых теорий // Горный информационно-аналитический бюллетень. 2009. №5. С. 97-107.

⁸ Pigou A.C. The Economics of Welfare // 4 ed., London: Macmillan and Co. 1932.

ортиши, ишсизликнинг камайиши кузатилади. Ж.М.Кейнс солиқ органлари назорати остида белгиланган мақсадга эга бўлган имтиёзлар бериш орқали иқтисодий ривожланишнинг таъсирини рағбатлантириш имкониятини қайд этди. Тарихан иқтисодий ўсишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишда солиқ тизимининг роли ортиб борди⁹. Шубҳасиз, ёндашувнинг ноқулай томони шундаки, солиқ имтиёзлари орқали давлат томонидан ортиқча қўллаб-қувватлаш инқирозларга олиб келиши ва рақобатни камайтириши мумкин. Кейнсчиликнинг муваффақиятсизлигини тан олиш таклиф иқтисодиёти каби соҳаларнинг ривожланишига олиб келди. Таклифнинг иқтисодий назарияси вакиллари Г. Штайн, Р. Мандел бўлиб, улар солиқлар иқтисодий ривожланишга таъсир этувчи омиллардан бири бўлиши мумкинлигини таъкидладилар. Солиқ юкини камайтириш, олимларнинг фикрича, иқтисодий ўсишнинг ошишига олиб келади. Шунини таъкидлаш керакки, бу назариянинг асосий қоидаларига давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг камайиши, солиқ юкининг камайиши, муомаладаги пул миқдорининг камайиши киради. Бу иқтисодий мактабнинг кўзга кўринган намояндаси А.Лаффер бўлиб, солиқ эгри чизигидан фойдаланиб, солиқ юки ва ижтимоий такрор ишлаб чиқариш тезлиги ўртасидаги боғлиқликни аниқлади.

Шундай қилиб, солиққа тортишнинг назарий тушунчалари узок йўлни босиб ўтди, бунинг натижасида улар иқтисодий фикрнинг мустақил тармоғига айланиб қолди. Бугунги кунга қадар маҳаллий ва хорижий олимларнинг ишларида солиқлар функцияларининг сони ҳақида аниқ фикр шаклланмаган. Илмий тушунчаларни тизимлаштириш натижасида солиқларнинг рағбатлантириш функциясини аниқлашнинг асосий ёндашувлари шакллантирилади. Биринчи ёндашув тарихий бўлиб, унинг моҳияти солиқларнинг фискал функциясини фундаментал сифатида мутлақлаштиришдан иборат, чунки бюджет тизимининг бюджетлари айнан шу функция ёрдамида шакллантирилади. Тартибга солиш функцияси фискал функцияга қўшимча сифатида қаралади ва давлатнинг барқарор ўсишига ва

---

⁹ Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money // London: Macmillan. 1936. 190 p.

тадбиркорлик фаоллигини оширишга қаратилган. Ушбу ёндашув вакиллари Ричард М. Бирд, Эрик М. Золт¹⁰, Николай Калдор¹¹. «Тарихий» ёндашув тарафдорлари солиқларни ундиришнинг мақсадлари қайта тақсимлаш функциялари, шунингдек, “давлат қурилиши” деб аталадиган функциялар орқали каттароқ тенгликни яратиш бўлишига қарамай, солиқнинг ижтимоий, назорат ва бошқа функциялари мавжудлигини инкор этадилар. Солиқлар давлат даромадларини кўпайтириш ва давлат функцияларини бажариш учун зарур, аммо солиқлар бошқа функцияларга ҳам эга бўлиб, улар кўпроқ зиддиятли, аммо замонавий давлатлар ҳам кенг қўллайдилар. Бозор иктисодиётининг нормал фаолият юритиши натижасида вужудга келадиган даромадлар ва бойликларнинг нотекис тақсимланишини камайтиришга қаратилган қайта тақсимлаш функциясини мисол қилиб келтириш мумкин. Солиқларнинг бу функцияси доимо муҳокама қилинган ва унинг қонунийлигини қўллаб-қувватлаш ёки инкор этиш учун тақсимловчи адолатнинг турли назариялари қўлланилади. Солиқларнинг тартибга солувчи жиҳати ҳам бор: солиқлар хусусий сектор фаолиятини ҳукуматлар истаган йўналишларга йўналтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу функция ҳам мунозарали, чунки солиқ харажатлари бўйича баҳслар кўрсатади¹². Шунга қарамай, солиқни тартибга солиш кенг қўлланилади, хусусан, солиқ бюджети харажатларининг бутун дунё бўйлаб тарқалиши шундан далолат беради¹³.

Солиқ функцияларининг таърифи ва моҳиятига иккинчи ёндашув вакиллари қаторига А.В.Брызгалин, Е.Г.Эфимова, Е.Б.Поспелова, Л.Г.Ходов, Е.И.Эвстегнеэв, О.И.Мамруков каби олимлар қиради. Ушбу ёндашув вакиллари рағбатлантирувчи функцияни тартибга солишнинг бир қисми ёки унинг пастки функцияси сифатида кўриб чиқадилар. Шу билан бирга, тартибга солиш функциясининг аҳамияти фискал, назорат, ижтимоий ва бошқалар билан бир қаторда қайд этилган. Бу ёндашув вакиллари тартибга солиш функцияси,

¹⁰ Bird Richard M. and Zolt Eric M. (2014) Redistribution via Taxation: The Limited Role of the Personal Income Tax in Developing Countries // *Annals of Economics and Finance*. 2014. Vol. 2(4). p. 625-683.

¹¹ Kaldor Nicholas An expenditure tax // London: Allen & Unwin, 1955. 249 p.

¹² Boris I. Bittker (1969) Accounting for Federal «Tax Subsidies» in the National Budget // *22 Nat'l Tax J.* 244, 1969. 260 p.

¹³ Rubin, I. S., & Rubin, H. J. Economic development incentives. *Urban Affairs Quarterly*, 1987. № 23. p. 37-62.

биринчи навбатда, аҳоли бандлиги динамикасига, нархларнинг ўсиш суръатларига таъсир кўрсатиш орқали иқтисодий мақсадларга эришишга қаратилганлигини таъкидлайдилар, иқтисодий ўсиш, ушбу солиқ воситасидан фойдаланган ҳолда. Бир томондан, солиқлар ёрдамида тадбиркорлик фаолиятини чеклаш ва бунинг натижасида иқтисодиётнинг айрим тармоқлари ривожланишини чеклаш, иккинчи томондан, солиқ воситаларини рағбатлантириш мумкин. Тартибга солиш функцияси солиқ имтиёзларини қўллаш орқали амалга оширилади ёки аксинча, солиқ чекловларини жорий этишга қаратилган. Шундай қилиб, ушбу ёндашув вакиллари стимуляция ва дестимуляция воситаларини ягона жараён сифатида кўриб чиқадилар. Шубҳасиз, бундай ёндашувнинг камчилиги шундаки, солиқ имтиёзлари ва рағбатлантиришнинг турли мақсадлари туфайли амалга оширилаётган солиқ сиёсатини баҳолаш қийин.

Учинчи ёндашув доирасида солиқларнинг рағбатлантириш функцияси мустақил деб ҳисобланади. Ушбу ёндашув вакиллари И.А.Митрофанова, М.П.Сокул, В.Г.Пансков, Л.Н.Ликовларнинг таъкидлашича, солиқ имтиёзлари ишлаб чиқариш, истеъмол талабининг тузилиши ва даражаси каби турли иқтисодий жараёнларга фаол ижобий таъсир кўрсатади ва асосий эътиборни қуйидагиларга қаратади.

Солиқ имтиёзлари кенг тарқалган бўлиб бормоқда, масалан, АҚШда 1990 йилдан 2017 йилгача уларнинг сони 3 баравардан кўпроқ ошди¹⁴. Рағбатлантиришнинг иқтисодий оқибатларини ўрганиш уларнинг турли мамлакатларда машхурлиги билан ҳам, уларнинг самарадорлиги масалалари ҳали тўлиқ ўрганилмаганлиги сабабли ҳам муҳимдир. Т.Бартик¹⁵, В.Ёнгонг.¹⁶ Л.Папке¹⁷, Страусс-Кахн ва Вивес¹⁸ каби хорижий олимларнинг тадқиқотларида. солиқ имтиёзларининг ижобий таъсирини қайд этадилар.

---

¹⁴ Bartik, Timothy J. (2017) A New Panel Database on Business Incentives for Economic Development Offered by State and Local Governments in the United States //W.E. Upjohn Institute for Employment Research Report. 2017. 131 p.

¹⁶ Wu, Yonghong. State R & D tax credits and high-technology. Econ. Dev. 2002. Q. 22 (2), p. 136–148.

¹⁷ Papke, Leslie E. Interstate business tax differentials and new firm location // J. Public Econ. 1991. 45 (1), p. 47–68.

Солиқ воситаларининг иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолаш маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар томонидан ўн йилдан ортиқ вақт давомида кўриб чиқилиб келинмоқда. 1980 йилларнинг ўрталарида иқтисодчилар солиқлар ва иқтисодий ўсиш ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқлигини ҳам хабар қилишди. 1970 йилларнинг ўрталаридан бошлаб Америка Қўшма Штатлардаги иқтисодий нотинчликлар солиқ имтиёзларига қизиқишни кучайтирди. Тадқиқотларда олимлар солиқларни сарф-харажатлардан ажратиб, турли солиқ ва имтиёзларни ажратиб кўрсатишга киришдилар¹⁹. Янги иқтисодий моделларни ишлаб чиқиш натижасида солиқлар ва иқтисодий ўсиш ўртасида салбий боғлиқлик мавжуд деган хулосага келди²⁰. Худди шу даврда олимлар давлат хизматлари, инфратузилма каби солиқдан ташқари омилларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини кўриб чиқа бошладилар, солиқ омилларига қараганда яқинроқ ўзаро боғлиқликни топдилар.

Сўнги бир неча ўн йилликларда солиқларнинг иқтисодий ўсишга таъсири тўғрисидаги хулосалар кескин ўзгарди ва солиқ воситалари ёрдамида иқтисодиётга таъсир қилиш мумкинлиги ҳақидаги таъкидлар баҳсли эмас. Солиқларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолаш бўйича тадқиқотлар минтақалараро ёки давлатлараро ҳамда солиқ ёки солиқдан ташқари омилларни солиштиришга қаратилган. Солиқ имтиёзларининг услубий асослари Т.Ж.Бартик²¹ П.С.Фишер²², Л.Е.Папке²³ каби олимларнинг ишларида кўриб чиқилган. Солиқ омилларини кўриб чиқишда тадқиқотларда солиқларнинг 1% га ўзгариши давлат ва хусусий иқтисодий фаолиятга қандай таъсир қилишини кўрсатадиган "солиқ эластиклиги" тушунчасидан фойдаланилган²⁴.

---

¹⁸ Strauss-Kahn, Vanessa, Vives, Xavier. Why and where do headquarters move? Reg. Sci. Urban Econ. 2009. № 39 (2). p. 168–186.

¹⁹ Helms, L. J. The effect of state and local taxes on growth // Review of Economics and Statistics. 1985. № 67, p. 574-582.

²⁰ Eisinger, P. The rise of the entrepreneurial state. Milwaukee: University of Wisconsin Press. 1988. 336 p.

²¹ Bartik, T. J. (1991). Who benefits from state & local economic development policies? // Kalamazoo, MI:W. E. Upjohn Institute for Employment Research. 1991. 360 p.

²² Fisher, P. S., & Peters, A. H. Tax and spending incentives and enterprise zones// New England Economic Review. 1997. p. 109-130.

²³ Papke, Leslie E. Interstate business tax differentials and new firm location // J. Public Econ. 1991. 45 (1), p. 47–68.

²⁴ Amacher, R.C. and Ulbrich, H.H., (1995) Macroeconomic Principles and Policies, 6th Ed., Cincinnati: South-Western College Publishing. 450 p.

Шундай қилиб, иқтисодий ўсиш учун солиқ имтиёзлари масалаларини кўриб чиқиш сўнгги бир неча ўн йилликларда долзарб масала бўлиб қолди, бу эса солиқ имтиёзлари жараёнини мустақил жараён сифатида кўриб чиқишни тақозо этади. Юқорида айтилганларга асосланиб шуни таъкидлаш мумкинки, тармоқлар ва умуман иқтисодиётнинг иқтисодий ўсишининг катализаторларидан бири солиқ имтиёзлари ҳисобланади. Натижада, маҳаллий тадқиқотларда солиқларнинг рағбатлантирувчи функциясининг аҳамияти амалдагидан камроқ кўринади. Услубий концепцияларни таҳлил қилиш бизга кўпчилик олимлар рағбатлантирувчи функцияни мустақил эмас, балки тартибга солишнинг бир қисми сифатида кўришлари ҳақида хулоса чиқаришга имкон беради.

Бизнинг фикримизча, замонавий шароитда солиқнинг рағбатлантирувчи функцияси иқтисодиётни ривожлантиришда хал қилувчи роль ўйнайди. Тармоқларга давлат таъсирининг кучли воситаси бўлиб, аҳолининг самарали талабини шакллантириш, капитал жамғариш, солиқ имтиёзлари иқтисодий ўсишга ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Келинг, солиқ имтиёзларининг моҳиятини батафсил кўриб чиқайлик. Изоҳли луғатда Д.Н.Ушаков, «стимул» (лотинча стимул, лит. учли таёқ) деганда бирор нарсанинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиб, фаолиятни рағбатлантирадиган сабаб тушунилади²⁵. С.И.Ожегов «рағбатлантириш» маъносини рағбатлантириш, туртки сифатида изоҳлаган; ривожланиш учун бирор нарса қилишга қизиқиш²⁶. Катта энциклопедик луғатда «рағбатлантириш» талқини ҳаракатга туртки, ҳатти-ҳаракат учун рағбат сифатида берилган²⁷. «Огоҳлантирувчи» маъносини изоҳлаш асосида "солиқ рағбатлантириш" тушунчасини кўриб чиқинг. С.Суррей солиқ имтиёзлари деганда "аниқ тармоқлар, фаолият турлари ёки солиқ тўловчилар гуруҳлари фойдасига ишлаб чиқилган солиқларнинг меъёрий тузилмасидан

²⁵ Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)

²⁶ Ожегов С. И. Словарь русского языка: словарь / под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. 24-е изд., испр. М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. 1200 с.

²⁷ Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь: словарь. 2-е изд., перераб. и доп. Норинт, 2004. 1456 с.

четга чиқишлар" тушунилиши кераклигини таъкидлаган²⁸. "Солиқ имтиёзлари кўп шаклларга эга бўлиб, тўғридан-тўғри харажатлар, кредитлар ёки давлат ёрдамнинг бошқа шакллари орқали эмас, балки солиқ тизими орқали имтиёзли фаолият ёки солиқ тўловчилар гуруҳлари учун давлат харажатларидир"²⁹. Десертация тадқиқоти доирасида солиқ имтиёзлари олиб борилаётган солиқ сиёсатининг ижобий натижасини таъминлаш мақсадида фаолиятни рағбатлантириш субъектини қўзғатувчи таъсир элементи сифатида тақдим этилган. Рағбатлантириш деганда солиқ имтиёзларининг таъсир қилиш жараёни тушунилади.

Солиқ имтиёзларининг моҳиятини тадқиқ қилишдан олдин, биринчи навбатда, "солиқ имтиёзлари" тушунчаси мазмунини тушуниш, унинг хусусиятларини белгилаш, бошқача айтганда, унинг ҳуқуқий мақомини аниқлаш керак. Демак, "солиқ имтиёзи" атамасига берилган таърифлар ва илмий қарашларни кўриб чиқишимиз лозим. Бу бўйича меъёрий - ҳужжатлар ҳамда тадқиқот олиб борган хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг "солиқ имтиёзи" тушунчасига нисбатан қарашларини келтириб ўтамыз.

Солиқ кодексининг³⁰ 30-моддасида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзларга қуйидагича таъриф берилган: "...солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга бериладиган афзалликлар, шу жумладан солиқ ва (ёки) бошқа мажбурий тўлов тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар" дея таъриф берилган.

И.М.Александров фикрича, солиқ имтиёзи – солиқ тўловчига (субъектига) бошқа солиқ тўловчига нисбатан солиқ миқдорини камайтириш ёки афзаллик тақдим этиш деб тушунилади³¹.

---

²⁸ Stanley S. Surrey Pathways to Tax Reform The Concept of Tax Expenditures// BUSINESS & ECONOMICS: Economics: General, 1973. 418 p.

²⁹ Surrey, Stanley S. and Paul R. McDaniel. Tax Expenditures. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985. p. 303.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. – Адолат. Т., 2016. 26-бет.

³¹ Александров И.М. Налоги и налогообложение: Учебник.–7-е. изд., перераб. И доп.- Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко". 2007 г. – 314 с.;

Н.Г.Дмитриева ва Д.Б.Дмитриев эса солиқ имтиёзи – солиқ тўловчини солиқдан тўлиқ ёки қисман озод этилиши деб ҳисоблашади³².

Б.Х.Алиеванинг талқинича солиқ имтиёзи – солиқ қонунчилигига асосан солиқ тўловчилар учун солиқ юқини енгиллаштириш имконияти (камайтириш, чегирма, солиқ кредити)³³.

А.В.Аронов ва В.А.Кашинларнинг таърифича «солиқ имтиёзи –солиқ тўловчига қонунчиликка асосан солиқ суммаси ва солиқ базасидан чегирма берилиши (озод этилиши, кечиктириш, солиқ кредити, солиқ чегирмалари, солиқ ставкасини камайтириш)»³⁴.

В.Н.Незамайкин ва И.Л.Юрзинова солиқ имтиёзлари – «солиқ тўламаслик ёки уларни озроқ миқдорда тўлаш имконияти» сифатида эътироф этиш ҳолатлари ҳам мавжуд³⁵.

Т.Маликов солиқ имтиёзлари - деганда солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятлари ҳажмининг тўлиқ ёки қисман қисқариши, тўлов муддатининг кечиктирилиши ёки орқага сурилиши тушунилади³⁶.

И.А.Завалишина фикрича, солиқ имтиёзи – деганда солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига бошқа солиқ тўловчилар билан қиёслаганда солиқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган афзалликлар берилиши, шу жумладан солиқ(ийғим) тўламаслик ёхуд кам ҳажмда тўлаш имконияти тушунилади³⁷.

А.Жўраев ва бошқалар солиқ имтиёзлари – солиқ тўловчиларга солиқлар бўйича турли хил енгилликлар бўлиб, улар вақтинчалик ва доимий, тўлиқ ёки қисман ва бошқа кўринишларда берилиши мумкин³⁸ деб ҳисоблайдилар.

---

³² Дмитриева Н.Г., Дмитриев Д.Б. Налоги и налогообложение: Учебник.–3-е. изд., перераб. И доп.– Ростов н/Д: Феникс. 2005– 18 с.; .

³³ Алиева Б.Х. Налоги и налогообложение: Учебное пособие.– М.: Финансы и статистика. 2005– 61 с.

³⁴ Аронов А.В., Кашин В.А. Налоги и налогообложение: Учебное пособие.–М.: Магистр. 2007 – 52 с.;

³⁵ Незамайкин В.Н., Юрзинова И.Л. Налогообложение юридических и физических лиц. - М.: Экзамен. 2004- с. 44;

³⁶ Маликов Т. Солиққа тортишнинг долзарб масалалари. Т.: 2000. 76-бет.

³⁷ Завалишина И.А. Солиқлар: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма. Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. 2005-14 б.

³⁸ Жўраев А., Тошматов Ш., Абдурахмонов О. Солиқлар ва солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. Т.: NORMA. 2009. 184- бет.

Ф.Рахматуллаева солиқ имтиёзига категория сифатида қуйидагича таъриф берган: “имтиёзлар - бу иктисодиётни давлат томонидан тартибга солиш ва ижтимоий вазифаларни ҳал этиш мақсадида солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятларини қонун томонидан белгиланган шаклда бутунлай ёки қисман камайтиришнинг йўллари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари мажмуидир”³⁹.

О.Т.Юлдашевнинг фикрича эса: Солиқ юкининг оғирлигини камайтириш ва солиқ тўловчиларнинг янада самарали фаолият кўрсатишларини рағбатлантириш мақсадида бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга ўрнатилишининг қонунийлиги, индивидуаль ва дискриминацион характерда бўлмаслиги, қўлланилишининг ихтиёрийлиги ва муддатсизлиги ҳамда солиқ афзаллик (қулайлик)ларнинг яратиш тарзида берилиб, солиқ мажбуриятларини камайтирувчи енгилликларга солиқ имтиёзлари дейилади⁴⁰.

З.Курбанов ва Ф.Акрамов солиқ имтиёзларининг моҳиятини очиш мақсадида уни назарий жиҳатдан уч гуруҳга бўлиб ўрганишган:

- солиқдан тўлиқ ёки қисман озод этиш;
- солиқдан чегирмалар;
- солиқ кредитлари (солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар)⁴¹.

Ж.Ж.Урмонов фикрича “солиқ имтиёзи – Солиқ кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ, солиқ тўловчиларга солиқ мажбуриятини қисқартириш, солиқ ставкаси ва солиқ базасини камайтириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти”⁴².

---

³⁹ Рахматуллаева Ф. “Солиқ имтиёзларининг моҳияти ва иктисодиётни рағбатлантиришдаги роли” Молия илмий журнали №2/2016 108 бет

⁴⁰ Юлдашев О.Т. Ўзбекистон республикасида солиқ имтиёзларини такомиллаштириш йўналишлари и.ф.н. диссертацияси, Т.: 2011 й. 22 бет

⁴¹ Курбанов З., Акрамов Ф. “Солиқ имтиёзларининг молиявий ҳисобини такомиллаштириш масалалари” Бизнес-эксперт илмий журнали №9 2015

⁴² Урмонов Ж.Ж. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиқ механизми воситасида тартибга солишни такомиллаштириш масалалари. Иктисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. 2018

Ф.И.Исаев фикрича эса, “солиқ имтиёзлари – юридик шахсларнинг айрим тоифаларини солиқлар тўлашдан қисман ёки тўлиқ озод қилиш, ёки солиқларни камроқ миқдорда тўлаш учун берилган имкониятлардир”⁴³.

Солиқнинг рағбатлантирувчи функциясини ҳисобга олган ҳолда, солиқ тўловчилар солиқ имтиёзларини қўллаш имкониятига эга. Замонавий адабиётда турли имтиёзлар ва имтиёзлардан фойдаланишнинг услубий асослари йўқ, чунки «имтиёзлар» ва «афзалликлар» ўртасидаги фарқни назарий асослаш йўқ. Шу муносабат билан, келгусида солиқ имтиёзлари остида биз барча турдаги имтиёзлар ва бошқа имтиёзларни тушунамиз.

Солиқ имтиёзлари солиқ механизмидаги энг муҳим усуллардан бири бўлиб, у иқтисодий жараёнларни амалга ошириш, бизнесни ривожлантириш йўналишини белгилаб, жамиятнинг ижтимоий тузилишини тартибга солиш усулидир.

Солиқ имтиёзларининг бугунги кунда қуйидаги турлари жаҳон амалиётида кенг қўлланиб келинмоқда:⁴⁴

- олиб қўйиш;
- чегирма;
- солиқ ставкасини пасайтириш;
- солиқдан озод қилиш;
- солиқ тўловининг муддатини ўзгартириш;
- солиқлар ва жарималар бўйича қарзларни қайта тузиш.

Олиб қўйиш - бунда солиқ тўловчидан маълум қисмини солиқ солинадиган базадан чиқариб юбориш ҳуқуқини берувчи солиқ имтиёзи.

Чегирма - солиқ тўловчига солиққа тортиладиган базани маълум миқдорда камайтириш ҳуқуқини беради.

Солиқ ставкасини пасайтириш – солиқ ставкасини имтиёз сифатида камайтириш умумий тартибда белгиланган таърифлардан пастроқ ставкалар бўйича солиқ ва тўловларни тўлашга имкон беради.

---

⁴³ Исаев Ф.И. “Солиқ таҳлили методикасини такомиллаштириш”. и.ф.ф.д. (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 2019 йил. 116 бет.

⁴⁴ У.Нормурзаев монографияси 2020 йил.

Солиқдан озод қилиш - солиқ тўлаш муддатларини ўзгартириш, солиқлар ва тўловларни кейинги даврда тўлаш имконини бериш.

Солиқ тўловининг муддатини ўзгартириш - солиқлар ва тўловларни кейинги даврда тўлаш имконини бериш.

Солиқлар ва жарималар бўйича қарзларни қайта тузиш - солиқ тўловчиларга солиқ ва бож тўловлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун қарздорлик, жарималар ва бошқа тўловларни тўлаш мажбуриятини бажариш муддатини узайтириш имконини беради.

Юқорида қайд этилган олимлар фикрларидан келиб чиқиб, бизнингча солиқ имтиёзларининг ўзига хос хусусиятларини қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- имконият чекланган. Солиқ имтиёзларининг ҳар бири тегишли солиққа қаттиқ боғланган бўлиб, унинг қўлланилиши фақатгина солиқ ёки йиғиб олинадиган йиғим билан чекланади;

- рағбатлантириш. Солиқ имтиёзлари, бошқа воситалардан фарқли ўларок, солиқ тўловчиларни солиқ мажбуриятларини камайтириш ёки бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан қулайроқ бўлган бошқа солиққа тортиш шарт-шароитларини яратиш бериш орқали рағбатлантириш ёки қўллаб-қувватлашга қаратилган;

- махсус ҳудудлар бўйича. Махсус ҳудудий солиқ режимларидан фарқли ўларок, имтиёзлардан фойдаланиш ҳудудий асосда алоҳида чекловлар мавжуд эмас. Улар тегишли солиқлар олинадиган ҳудудларда (бутун давлат ҳудудида - давлат солиғи ва йиғимлари ёки маъмурий-ҳудудий бирликлар учун - маҳаллий солиқлар ва йиғимлар учун) ишлайди;

- мобиллик хусусияти. Солиқ имтиёзлари солиқларнинг тартибга солиш функциясини самарали амалга ошириш учун солиқ имтиёзларини жуда тез ўзгартириш имконини беради. Улар тактик характердаги тартибга солувчи солиқ механизми сифатида қаралиши мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимизда ҳукуратимиз томонидан солиқ имтиёзлари масаласида уни ислоҳ қилиниши керак эканлиги кўп бора таъкидланиб

келинмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 13 февралдаги “Солиқ қонунчилигини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ф-5214-сон фармойиши бунинг яққол исботидир. Унга биноан, кўплаб аниқ вазифалар қаторида, “солиқ имтиёзи” ва “солиқ преференцияси” тушунчаларини аниқ чегаралаш, вақтинча имтиёз бериш муддатларини белгилаш, шунингдек, самарасиз ва эскирган солиқ имтиёзларини қайта кўриб чиқиш ва бекор қилиш каби вазифалар белгилаб берилдики, бу солиқ тизимида солиқ имтиёзларини жорий этишда аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши керак эканлигини тақозо қилмоқда.

2019 йил 1 январдан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига бир қанча ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Шунингдек, солиқлар ва тўловлар бўйича амалдаги мамлакат қонунчилигини ҳисобга олган ҳолда, солиқ имтиёзларини аниқлаб олиш ва уларни солиққа тортишга доир бошқа ҳужжатлардан келиб чиққанда, аввало, қонунийлик бўйича аниқланади. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 30-моддасига асосан “Кодексда, бошқа қонунларда ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларида, алоҳида ҳолларда эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида назарда тутилган, бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга бериладиган афзалликлар, шу жумладан, солиқ ва (ёки) бошқа мажбурий тўлов тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар”, деб эътироф этилади.

Бизнинг фикримизча: *“Солиқ имтиёзлари- солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган афзалликлар, шу жумладан солиқни тўламаслик ёки уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти”* деб эътироф этиш ҳамда *“солиқ имтиёзларини ҳисобга олиш солиқ органлари томонидан ахборот тизимларидан фойдаланган ва солиқ имтиёзларининг ҳар бир турига махсус идентификация кодини берган ҳолда амалга ошириш кераклигини мақсадга мувофиқ”* - деб ҳисоблаймиз.

Солиқлар ва йиғимлар бўйича берилган имтиёзлар муносабати билан бўшаган ҳамда ушбу имтиёзларнинг амал қилиш муддатида фойдаланилмаган имтиёз суммалари имтиёзларнинг амал қилиш муддати тугаганидан кейин бир йил мобайнида мақсадли ишлатилиши мумкин. Бунда кўрсатилган муддатда фойдаланилмаган маблағлар Ўзбекистон Республикасининг бюджетига ўтказилади.

Биз шу ўринда, Солиқ кодексида эътибор берилмаган айрим жихатларни таъкидлаб ўтмоқчимизки, бу ҳозирги солиқ тизимида олиб борилаётган ислохотларга бевосита боғлиқдир. Бунда барча изоҳ-эътирозларни инобатга олган ҳолда айрим қўшимча ва ўзгартиришлар қонунчиликка киритилиши лозим. Жумладан, Солиқ кодексида аниқ равшан қилиб киритилиши лозим бўлган бандлар бор, яъни инсон манфаатларини таъминлашнинг индивидуаллашишига йўл қўймаслик, фойда олишнинг камситилишига йўл қўймаслик ҳамда имтиёзларни ихтиёрий қўллаш каби моддаларни жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Жумладан, янги таҳрирдаги Солиқ кодексининг амалиётга киритилиши билан бир қаторда, айрим қонун ҳужжатларига биноан, солиқ имтиёзлари ҳам тартибга солиниши белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 июндаги “Солиқ ва божхона имтиёзлари берилишини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5755-сон Фармонида⁴⁵: иқтисодиётнинг айрим секторларида тадбиркорлик субъектларига сезиларли миқдорда имтиёз ва преференциялар берилганини ҳисобга олган ҳолда қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлашнинг амалдаги тартибидаги мавжуд бўлган номутаносибликлар барча хўжалик юритувчи субъектлар учун тенг шароитларни таъминлашда қўшилган қиймат солиғининг тўлақонли занжирини яратиш ва иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш имкониятини бермаётганлиги кўрсатиб ўтилди.

---

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 июндаги “Солиқ ва божхона имтиёзлари берилишини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5755-сон Фармони.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги «Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4389-сон қарорига 1-илова “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”да солиқ соҳасида имтиёзлар бериш борасида аниқ мезон ва механизмлар мавжуд эмаслиги камчилик ва муаммо сифатида кўрсатиб ўтилди⁴⁶. Юқоридагиларнинг барчаси солиқ имтиёзларини муҳим иқтисодий дастак эканлигининг исботидир.

1.2-§. Иқтисодий тартибга солишда солиқ имтиёзларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда хориж тажрибаси.

Ҳозирги кунда солиқ имтиёзлари олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг муҳим таркибий қисмидир. У бозор инқирозларини оқибатларини бартараф этиш ва ижобий бозор ташқи таъсирини яратиш учун инвестицияларни рағбатлантириш воситаси сифатида ишлатилиши мумкин. Солиқ имтиёзлари ёрдамида ташкилотларнинг инвестиция ва инновацион фаоллик даражасини тартибга солиш, шунингдек, аҳоли бандлигини оширишни рағбатлантириш мумкин. Давлат янги маҳаллий ва хорижий инвестицияларни, инновацияларни рағбатлантириш ва солиқ харажатлари миқдорини тартибга солиш учун инвестиция муҳитини яхшилашдаги ролини ҳисобга олиши керак. Шундай қилиб, солиқни рағбатлантириш воситаларига, шунингдек, уларнинг самарадорлигини баҳолашга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сон Фармонида “имтиёзларнинг самарадорлигини мониторинг ва назорат қилиш бўйича таъсирчан тизимнинг мавжуд эмаслиги сабабли соғлом рақобатни таъминлашга салбий таъсир кўрсатувчи, хўжалик юритувчи субъектларни солиқ ва божхона, шу жумладан индивидуал хусусиятга эга бўлган имтиёзлар ҳисобига қўллаб-қувватлаш

---

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389 сон қарорига 1- илова “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”.

амалиётининг кенг тарқалганлиги тизимли муаммоларни бартараф этиш вазифаси белгиланган.

Биз тадқиқотимиз давомида солиқ имтиёзларининг рағбатлантириш хусусияти ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш бўйича ривожланган мамлакатларнинг тажрибасига таянган ҳолда тадқиқот олиб боришга ҳаракат қиламиз.

“Солиқ имтиёзлари саноат ишлаб чиқаришни рағбатлантиришнинг машҳур сиёсат воситасига айланди. Улар ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланадиган корхона харажатлари ҳажмига ёки ўсишига қараб солиқ юқини камайтиришни таклиф қиладилар. Ушбу воситанинг машҳурлиги шундаки, амалдаги солиқ тизимидан фойдаланиш жуда осон, бу ҳокимият ва корхоналар томонидан қўшимча маъмурий харажатлар камлигини англатади”⁴⁷.

Ривожланаётган мамлакатлар инвестициялар, хусусан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кўпайтириш мақсадида солиқ имтиёзларидан фойдаланишадилар. Парадокснинг асосан иккита сабаби бор:

а) солиқдан ташқари омилларда сезиларли камчиликлар мавжуд бўлган ривожланаётган мамлакатларда хорижий инвесторлар дуч келадиган қўшимча харажатларни қоплаш учун фискал имтиёзлар зарур.

б) Капиталнинг юқори ҳаракатчанлиги билан тавсифланган бугунги жаҳон иқтисодиётида хорижий инвестицияларни жалб қилиш (ва ички жамғармаларнинг чиқиб кетишининг олдини олиш) учун паст самарали солиқ ставкасини таклиф қилиш керак⁴⁸.

Сўнги бир неча йил ичида баъзи хорижий амалиётларда, интеллектуал мулкдан олинадиган даромадга нисбатан солиқ имтиёзларини кенгайтириш тенденцияси кузатилди. Хусусан, маълум бир давлат штатида (патент) даромадлар учун (интеллектуал мулкни яратиш ва (ёки) ишлатишдан олинган даромадлар) (“патент қутиси” деб аталадиган) махсус солиқ режими ишлаб чиқилмоқда, унинг доирасида субъектлар тадқиқот ва ишланмалар учун кенг

---

⁴⁷ Tax Expenditures in OECD Countries OECD. 2010. / The official website of OECD // – Текст : электронный. – URL: <http://www.sourceoecd.org/taxation> (дата обращения: 26.10.2017).

⁴⁸ Jerónimo Roca. Evaluation of the Effectiveness and Efficiency of Tax Benefits. Inter-American Development Bank 2010

солиқ имтиёзлари ва бошқа имтиёзлар билан таъминланган. Бу режимлар, масалан, солиқ ставкалари ва амалдаги имтиёзлар жихатидан фарқ қилади; режим қўлланиладиган солиқ солиш объектларида ҳар хил имтиёзлар бериш юрисдикциясида илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш зарурлигига қўйиладиган талаблар шулар жумласидан. Шундай қилиб, бундай режимларнинг жорий этилиши, вақт ўтиши билан иқтисодий ўсишга таъсир қиладиган, илмий -тадқиқот ишларини рағбатлантиришга мўлжалланган.

ИП-солиқ имтиёзларининг асосий камчилиги - уларни тўлашнинг солиқ харажатларини камайтирадиган ҳажмли солиқ имтиёзларига хос бўлган юқори нарх. Солиқ имтиёзларидан (иқтисодий жихатдан асоссиз) фойдаланишнинг суиистеъмол қилинишига қарши чоралар сифатида, иқтисодий таъсири илмий-тадқиқот ишларига ҳақиқатда қилинган харажатлар билан боғлиқ эмас, ҳукуматлар харажатлар миқдорини белгилаши мумкин, улардан ортиғи солиқ имтиёзларини (қўшимча солиқ имтиёзлари) қўллаш ҳукуқи, шу билан солиқ имтиёзларини ҳаддан ташқари (иқтисодий жихатдан асоссиз) тақдим этиш муаммосини бартараф этади.

Имтиёзлар бериш харажатларини чеклашнинг яна бир усули - ҳар бир тадбиркорлик субъектига чекловларни қўллашдир. Хорижий давлатлар ҳукуматлари томонидан саноат ишлаб чиқариши соҳасида солиқ имтиёзларининг анча узоқ қўлланилиши натижасида тўпланган тажриба, берилган имтиёзлар самарадорлигини холис баҳолаш имконини беради. Кўпгина ҳисоб-китоблар қисқа вақт ичида сезиларли таъсир кўрсатади. Ижобий кириш эффектларининг катталиги кўриб чиқиладиган мамлакатга, вақт даврига ва ишлатилган эконометрик услубга қараб кескин фарқ қилади. Ижобий эффектлар ҳар хил турдаги солиқ имтиёзлари, шу жумладан, ҳажмли ва ўсиш схемаларини топади. Шундай қилиб, саноат ишлаб чиқаришда қўлланиладиган солиқ имтиёзлари хусусий илмий-тадқиқот ишларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади ва бизнесдаги илмий ва инновацион фаолиятга сармоияни рағбатлантиради, деган хулосага келиш мумкин.

Рағбатлантиришнинг асосий усулларининг юқори ижобий таъсири

бюджет тақчиллиги миқдори бўйича оптималлаштирилиши керак. Аммо шуни тан олиш керакки, иқтисодий адабиётларда саноат ишлаб чиқариши учун солиқ имтиёзларининг соф ижтимоий таъсирини ўрганишга етарлича эътибор берилмаган. Яқинда ҳар хил ўлчамдаги корхоналарнинг илмий -тадқиқот ва ишлаб чиқариш фаолиятига солиқ кредитлашининг таъсирини ўрганиш шуни кўрсатдики, вақт ўтиши билан илмий-тадқиқот ишларининг (биринчи босқичда) ахамияти ошади ва солиқ ёрдамида хусусий илмий -тадқиқот ишларининг ривожланишига ижобий таъсир этади⁴⁹.

Бу хулоса саноат ишлаб чиқариши учун солиқ имтиёзларини корхона ҳажмига ёки илмий-тадқиқот ишларига сарфланган харажатлар ҳажмига қараб фарқлаш зарурлигини тасдиқлайди, масалан, солиқ тўловчига солиқ имтиёзлари берилган чегараларни жорий этиш ёки турли солиқ ставкаларини белгилаш ташкилотнинг фаолият кўламига (айланма даромад / рентабеллик) асосланган қарз маблағлари улуши юқори бўлган ташкилотларга нисбатан солиқ имтиёзлари бериш учун юмшоқроқ шарт-шароитларни яратиш имкониятини таъкидлаш лозим.

Тадбиркорлик субъектлари томонидан солиқ имтиёзларидан фойдаланишнинг ижобий натижаси сифатида ҳукуматлар нафақат солиқ имтиёзларини беришнинг асосий мақсади бўлган ишлаб чиқариш фаолияти ҳажмининг кўпайишини, балки иқтисодиёт тармоқлари ва халқаро рақобатбардошлигини оширишни ҳам кутмоқдалар. Мамлакатнинг жозибадорлиги, бу инвестицияларни жалб қилишга ва инновацион фаолиятни ривожлантиришга ёрдам беради. Саноат солиқ имтиёзларининг инновацияларнинг ўсиши ва ривожланишига таъсири ва ташкилотларнинг рақобатбардошлигини таҳлил қилган баъзи илмий тадқиқотлар шуни кўрсатдики, солиқ имтиёзларидан фойдаланиш корхоналарга янги маҳсулотлар ва жараёнларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш имконини беради. Шу билан бирга, ташкилотнинг солиқ кредитидан фойдаланиши натижасида иш

---

⁴⁹ Rodrik, D. Industrial Policy: don't ask why, ask how / Middle East Development Journal. – 2009. – № 1(01). – P. 1–29. // – Текст : электронный. – URL: <https://www.sss.ias.edu> (дата обращения: 28.10.2017).

унумдорлигини ёки бошқа кўрсаткичларнинг яхшиланишини исботлаш учун ташкилот даражасида ҳеч қандай ишончли далиллар йўқ. Бу натижа рентабеллик даражаси паст бўлган лойиҳаларни ишлаб чиқишга саноат солиқ имтиёзларининг ижобий таъсирини кўрсатиши мумкин, шунинг учун бу лойиҳаларнинг ҳосилдорликка таъсири аҳамиятсиз⁵⁰.

Юқори технологияли маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналар инновацион харажатларнинг юқори улуши билан ажралиб туради. Бирламчи инновацион маҳсулот илмий-тадқиқот муассасасида яратилганлиги сабабли, инновацион бизнеснинг дастлабки босқичлари одатда солиқ имтиёзларига (корпоратив даромад солиғи ёки ҚҚС бўйича) муҳтож эмас, чунки асосий харажатлар меҳнат харажатлари билан боғлиқ.⁵¹

Солиқ имтиёзларининг саноат ишлаб чиқаришга таъсири масаласига илмий қизиқиш юқори бўлишига қарамай, бу соҳада тўпланган тажриба ва билимлар солиқ имтиёзларининг самарадорлигини объектив баҳолашга имкон бермайди ва натижада уни ривожлантиришни қийинлаштиради. Тадқиқотларнинг аксарияти фақат бир неча мамлакатларда солиқ имтиёзлари нисбатан яқинда жорий этилганда, дастурий эффектларга тегишлидир. Яқинда амалга оширилган ёки ўзгартирилган солиқ имтиёзли схемаларининг оқибатлари тўғрисида етарли маълумот йўқ, улар кўпинча эски дастурларга қараганда ҳар хил дизайн хусусиятларини кўрсатади.

Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги тўғрисида ишончли маълумот олиш учун кўпроқ мамлакатлар тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш керак. Бундан ташқари, олиб борилган тадқиқотлар натижалари асосан эмпирик ёндашувга боғлиқ бўлиб бошқа ёндашувни қўллаш бир мамлакатда турли натижаларга олиб келиши мумкин эди. Ниҳоят, иқтисодий адабиётларда саноат солиқлари бўйича имтиёзлар ва тўғридан-тўғри субсидияларнинг ўзаро таъсири бўйича фундаментал тадқиқотлар йўқ. Бир тадқиқот ва илмий -тадқиқот ташкилотлари даражасида ўтказилган батафсил таҳлил, бу ташкилотнинг молиявий

---

⁵⁰ Financing SMEs and entrepreneurs // OECD Scoreboard. OECD Publishing, Paris.-2016.//–Текст:электронный.– URL: <https://www.oecd.org/cfe/smes/Highlights-Financing-SMEs-and-Entrepreneurs-2018.pdf> (: 26.06.2017 й).

⁵¹ Горшкова, Н.В. AI-прогнозирование выполнения региональных инвестиционных проектов / Н.В. Горшкова // Наука Красноярья. – 2018. – С. 90–98

кўрсаткичларининг қўлланиладиган солиқ имтиёзлари ва субсидия доирасида берилган маблағлардан фойдаланиши билан боғлиқлигини аниқлаш имконини беради. Бу эса келажакда шунга ўхшаш тадқиқотлар учун асос бўлиши мумкин.

Ўтган ўн йил мобайнида саноат ишлаб чиқаришида илмий тадқиқотлар ва ишланмаларни қўллаб-қувватлаш учун молиявий рағбатлантириш таклифлари оммабоп давлат сиёсати воситасига айланди. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотига аъзо давлатлар сонининг кўпайиши тижорат ташкилотларига илмий -тадқиқот ишларини олиб бориш учун солиқ имтиёзлари берганидан далолат беради. Масалан, 1995 йилда атиги 12 давлат солиқ имтиёзларини берган, 2004 йилда - аллақачон 18 давлат, 2015 йилда эса мамлакатлар сони 26 давлатга ошган.⁵²

Саноат солиқ имтиёзлари, шунингдек, Бразилия, Хитой, Ҳиндистон, Россия, Сингапур ва Жанубий Африкани ўз ичига ОЭСДга аъзо бўлмаган давлатлар томонидан тақдим этилади. Саноат ишлаб чиқариши соҳасида солиқ имтиёзларидан фойдаланиш корхонага тегишли иш хажмига ёки кўпайишига қараб солиқ юқини (ёки қонун билан белгиланган мажбурий бадалларнинг бошқа турларини, масалан, ижтимоий суғурта бадалларини) камайтиришга имкон беради. Солиқ имтиёзлари саноат ишлаб чиқариш таннаرخини пасайтиради, гарчи улар фақат ҳудудда иш олиб борилгандан кейин етказиб берилса. Солиқ имтиёзлари - бу ҳукуматнинг грантлар ёки шартномалар орқали бизнес, тадқиқот ва ишланмаларни тўғридан-тўғри молиялаштиришидан фарқли ўлароқ, саноатни қўллаб-қувватлашнинг билвосита воситасидир. Саноат солиқ имтиёзлари ҳисобидан давлат томонидан молиялаштириш миқдори катта ва тўғридан-тўғри молиялаштиришга тенг бўлиши мумкин.

Австралия, Австрия, Бельгия, Канада, Дания, Франция, Ирландия, Япония, Корея ва Нидерландия каби мамлакатларда солиқ имтиёзлари орқали билвосита қўллаб-қувватлаш тўғридан-тўғри молиялаштириш манбаларидан ошиб кетади. Саноатни давлат томонидан ҳар қандай қўллаб -қувватлашда бўлгани каби,

---

⁵² Rossiya Federatsiyasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligining rasmiy veb-sayti / Rossiya Federatsiyasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligi. – URL: <http://www.economy.gov.ru> (kirish sanasi: 07/13/2017).

тадбиркорлик субъектлари учун солиқ имтиёзларининг асосий иқтисодий асоси - тарқалишларнинг мавжудлигидир. Янги билимларни ишлаб чиқарувчилар бошқаларга бу билимлардан фойдаланишни бутунлай тақиқлай олмайдилар, чунки улар оммавий билимларнинг хусусиятларига эга. Бинобарин, улар ишлаб чиқаришга киритган сармояларининг даромадини тўлиқ ҳисоблай олмайди. Солиқ имтиёзлари билимларнинг ошиб кетишини бартараф этишга қаратилган ва корхоналарни илгари бўлганидан кўра кўпроқ илмий-тадқиқот ишларига сармоя киритишга ундаши керак. Шундай қилиб, саноат солиқларини рағбатлантиришнинг асосий мақсади иқтисодиётда илмий-тадқиқот ишларига сарф-харажатларни кўпайтиришдир.

Ишлаб чиқариш ва технологик жараёнларнинг услуги тематик таркибининг ўзгариши туфайли маҳсулотнинг қўшимча улушига пастрок устуворлик берилади. Бирок, бундай сиёсат мақсадларига эришиш учун солиқ имтиёзлари ҳам қўлланилиши мумкин. Бу мумтоз мантиқдан ташқари, саноатни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг бошқа сиёсий асослари ҳам бор. Солиқ имтиёзлари кўпинча узок муддатли ўсиш ва миллий рақобатбардошлик учун муҳим сармоядир. Бирок, инвестиция натижалари ноаниқ ва молиявий носимметрикликлар туфайли молиявий институтлар томонидан баҳоланиши қийин. Натижада, ташқи банк маблағларини олиш қийин бўлиши ва ишлаб чиқариш корхоналари кредит билан чекланиши мумкин. Ҳукумат аралашувини оқлаш учун бозорнинг муваффақиятсизлиги ҳақидаги далиллар кенг қўлланилади. Бирок, улар ҳукуматнинг аниқ воситалардан фойдаланиш сабабларини тушунтиришда ожиз. Шундай қилиб, Боземан ва Диез жамоатчилик аралашуви учта парадигма билан оқланади, деб ҳисоблайдилар: бозор муваффақиятсизлиги парадигмаси, миссияга йўналтирилган парадигма ва ҳамкорлик парадигмаси ⁵³.

Бозор муваффақиятсизлиги ҳақидаги далилларга эътибор қаратиб, кўплаб таҳлилчилар миссионерлик парадигмасининг муҳим аҳамиятини эътибордан четда қолдирадилар. Ҳукуматлар мудофаа ва хавфсизлик, алоқа ёки соғлиқни

---

⁵³Aghion, P. The Economics of Growth / P. Aghion // Cambridge, MA: MIT Press, 2009. – p. 129–148.

саклаш каби соҳаларда бир қанча миссияларни ҳимоя қилади. Ушбу миссияларнинг ҳар бири тадқиқот ва ишлаб чиқариш билан таъминланган маҳсулотлар, хизматлар ва тизимларни талаб қилади. Яъни, кўпинча солиқ имтиёзлари саноат корхоналарининг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган. АҚШда миссияга йўналтирилган тадқиқотлар тўғридан-тўғри федерал илмий-тадқиқот ишларига сарфланган харажатларнинг ўндан тўққиздан бир қисмини ўз ичига олади (ва солиқ имтиёзларидан кейин тўртдан уч қисми). Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, кўплаб жамоат тадқиқот ташкилотлари, шу жумладан қурилиш, транспорт ва телекоммуникация соҳаларида, мудофаа муассасалари аста-секин ўхшаш тузилмаларга бирлашиши билан тузилди. Яқинда бу ташкилотлар бошқа давлат хизматлари (суб, энергетика, телекоммуникация) каби кўплаб мамлакатларда хусусийлаштирилди. Бироқ, янги маҳсулот ва тизимни ишлаб чиқиш учун зарур бўлган вақт, кўпгина хусусий фирмалар учун одатий тадқиқот вақтидан ташқарида қолади. Шундай қилиб, бу “вақтинчалик муваффақиятсизликни” енгиб ўтиш учун энг классик (давлат дастурлари) дан тортиб, қулай нархлаш механизмларига (фармацевтика саноатида) қадар кўплаб механизмлар ишга туширилди. Бу муаммоларни ҳал қилиш учун вақтинчалик солиқ имтиёзлари ишлатилган. Ҳамкорлик парадигмаси инновацион жараёнларни янгича тушунишга мос келади.⁵⁴

Сиёсат турли йўллар билан саноат ва жамоат тадқиқотлари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш орқали ҳамкорликни қўллаб-қувватлайди, асосан университетларни ўз билимларини ишлатишга ва узатишга мажбурлаш (технология узатиш ташкилотлари орқали) ва ён маҳсулотлар ва стартаплар учун қулай муҳит яратиш (инкубаторлар, илмий парклар орқали) ва бошқалар)) ҳоказо. Бошқа томондан, субсидиялар кўпинча илмий ва илмий тадқиқотчиларни бирлаштирган илмий-тадқиқот ва тадқиқот институтлари учун ишлатилади.

---

⁵⁴ Adam, A. The effect of globalization on capital taxation: What have we learned after 20years of empirical studies? / A. Adam // Journal of Macroeconomics. – 2013. – № 35(1). – p. 199–209.

Солиқ имтиёзлари, масалан, давлат тадқиқотлари шартномаларини тузиш учун кўшимча чегирмалар ёки баъзи ҳолларда кичик ва ўрта корхоналар (асосан, янги бошланаётган корхоналар) - солиқ имтиёзларининг мутлақо бошқача воситаси. Бу ерда фискал сиёсат миллий инновацион тизимдаги таркибий ўзгаришларни қўллаб-қувватлаш учун сафарбар қилинган. Бу парадигмаларни инобатга олган ҳолда, ҳукуматнинг саноат ишлаб чиқариши фойдасига аралашуви нафақат кўшимча самаралар (балки юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ривожлантириш учун илмий-тадқиқот ишларига сарф-харажатларининг кўпайиши) нуқтаи назаридан баҳоланиши керак. Иш жараёнининг тематик таркиби нуқтаи назаридан манфаатдор томонларнинг хулқ-атворини ўзгартириш - сиёсат дастурларининг самарадорлигини, шу жумладан фискал рағбатлантиришни баҳолашда эътиборга олиниши керак бўлган яна бир муаммо.

Сиёсат воситаларининг узоқ муддатда қўшилган қийматдан ҳам муҳимроқ бўлиши мумкин бўлсада (чунки у инновацион тизимда туб ўзгаришларни келтириб чиқариши мумкин), хулқ - атвор қийматини ўлчаш қийинроқ ва ҳисса кўшишни аниқлаш анча қийин. Сиёсат таъсирининг бу томонига махсус воситалар талаб этилмайди.

Саноат ишлаб чиқариши учун солиқ имтиёзлари жорий этилганда, ҳукуматлар ҳар бир ўлчовнинг ўзига хос хусусиятларини танлаши керак. Дизайн хусусиятлари молиявий рағбатлантиришнинг қуйидаги элементларини ўз ичига олади:

- рағбатлантиришга асосланган солиқ;
- солиқни ҳисоблашда ҳисобга олиниши мумкин бўлган харажатлар рўйхати (солиқ базаси билан солиштирганда умумий ўсиш, илмий -тадқиқот харажатларининг барча тоифалари ёки фақат айрим харажатлар турлари),
- бенефициарларнинг мақсадли гуруҳи,
- ишлатилмаган даъволарни нақд пулга ўтказиш ёки қайтариш имконияти.

Ҳукуматлар бизнесни ривожлантириш ва инновацияларни қўллаб - қувватлаш учун ишлаб чиқариш учун солиқ имтиёзини ишлаб чиқишда

фойдаланиши мумкин бўлган бир нечта вариантлар мавжуд.

Биринчиси, саноат ишлаб чиқариши учун солиқ имтиёзлари турини билдиради. Ҳозирги вақтда тўрт турдаги солиқ имтиёзлари қўлланилади:

– муайян турдаги фаолият учун ишлатиладиган инвестициялар (машиналар, ускуналар, бинолар, номоддий активлар) учун тезлаштирилган амортизация схемалари. Шу нуқтаи назардан, Италия тажрибаси диққатга сазовордир, у биринчилардан бўлиб бундай схемаларни қўллаган, махсус AP - GE мукофотлари корхоналарга жорий AP-GE харажатларининг 100% дан кўпроғини солиққа тортиладиган даромадларидан ушлаб қолиш имконини беради. Буюк Британияда бу икки даражали чегирмаларни тақлиф қилади: йирик ташкилотлар учун 130% ва кичик ва ўрта бизнес учун 175%;

– юқори технологияли саноат ходимлари учун иш ҳақи ва/ёки ижтимоий солиқлар бўйича махсус имтиёзлар. Масалан, Голландияда илмий тадқиқотлар учун ишлатилган меҳнат харажатларидан ижтимоий солиқлар олинмайди;

– Солиқ имтиёзлари корхоналарга ривожланиш харажатларининг маълум бир қисмини корпоратив солиқ мажбуриятларидан тўғридан - тўғри ушлаб қолиш имконини беради. Ҳозирги вақтда солиқ имтиёзларининг бу тури энг кенг тарқалган. Масалан, Қўшма Штатларда инвестиция солиқ имтиёзидан фойдаланиш компанияларга биринчи йилда 20 минг долларгача ҳисобдан чиқариш имконини беради.

Келгуси йил учун асосий воситаларнинг АҚШ қиймати ва деярли 24 минг АҚШ долларига тенг. Бироқ, чегирма ҳажми одатда фарқланади ва хизмат муддати ва усқунанинг турига боғлиқ.

Саноат солиқ имтиёзлари билан чамбарчас боғлиқ бўлган молиявий қўллаб-қувватлашнинг яна бир тури - Патент қутиси режими деб аталади. Бу маълум бир мамлакатда сақланадиган патентлардан олинадиган фойда учун корпоратив солиқ ставкасининг пастлиги. Патентлар, одатда, илмий -тадқиқот ишларининг натижаси бўлганлиги сабабли, солиқ ставкаларининг пасайиши бошқа инвестицияларга нисбатан илмий-тадқиқот ишларига инвестицияларнинг имтиёзли тартибини кўрсатади. Патент қутиси биринчи